

תקיעת שופר - מצוה בשמיעה ולא בתקיעה

צבי ברנשטיין

הקדמה

הרמב"ם בספר המצוות (מצוה קע) מביא את תאור המצוה של תקיעת שופר וזה לשונו:
הציווי שנצטוינו לשמוע קול השופר ביום האחד בתשרי.

וזה לשונו בהלכות שופר (א,א):
מצות עשה של תורה לשמוע תרועת השופר בראש השנה.

מצות שופר היא מיוחדת בכך שהיא המצוה היחידה שמתקיימת על ידי שמיעה. קיום מצוה על ידי חוש השמיעה הוא מיוחד מכיוון שזה מרחיק את האדם המקיים את המצוה מהחפץ שדרכו הוא מקיים אותה. לדוגמא: מצות לולב היא נטילת הלולב, מצות סוכה היא הישיבה בסוכה ומצות מצה היא אכילת המצה. במצוות אלה, יש לאדם קרבה וקשר ישיר עם החפץ של המצוה. כדי לקיים מצות שופר, האדם יכול להיות במרחק גדול מהשופר עצמו בלי שום קרבה אליו. וזה לשון הרמב"ם בהלכות שופר (א,ה):
מי שהיה בדרך או יושב בתוך ביתו ושמע התקיעות משליח צבור – יצא.

המרחק בין השליח צבור והשומע יכול להיות גדול. הם לא צריכים להיות באותו בית. מאמר זה סוקר מספר הלכות מיוחדות במצות שופר הנובעות מכך שהמצוה מתקיימת על ידי שמיעה. בנוסף, המאמר עוסק בשאלת זיהוי של השומע את תקיעות השופר.

ברכת המצוה

הנוסח של הברכה שהשליח צבור מברך הוא "לשמוע קול שופר". וזה לשון הטור (או"ח תקפה)
וקדם שיתקע יברך לשמוע קול שופר ולא לתקוע דלאו בתקיעה תליא מילתא [=שלא בתקיעה תלוי הדבר] אלא בשומע.

הר"ן במסכת פסחים (דף ד ברי"ף) מציין שיש הבדל בין מצות שופר לקריאת מגילה. בקריאת מגילה מברכים "לקרא מגילה" ובמצות שופר מברכים "לשמוע קול שופר". המצוה של מגילה היא שונה ממצות שופר מכיוון שקיום המצוה הוא על ידי קריאה והחזן מוציא אחרים על ידי הכלל של "שומע כעונה". לא כך מצות שופר שהיא על ידי שמיעת הקול.

התוקע לתוך הבור

המשנה במסכת ר"ה (כ"ז): מביאה דין מיוחד בתקיעת שופר.
התוקע לתוך הבור או לתוך הדות וכו', אם קול השופר שמע יצא ואם קול הברה שמע לא יצא.

השומע קול השופר צריך לשמוע את הקול עצמו ולא הד של הקול. הטור בסימן תקפה שמובא לעיל לגבי הברכה על השמיעה מביא מדין זה ראייה שהמצוה היא בשמיעה. זה לשונו:
וקדם שיתקע יברך לשמוע קול שופר ולא לתקוע דלאו בתקיעה תליא מילתא אלא בשומע כדתנן התוקע לתוך הבור וכו' לא יצא.

הב"ח (שם) מביא את שיטת הרא"ש שלא רק השומע לא יצא באופן זה, אלא גם התוקע לא יצא ידי חובה. וזאת למרות שהוא עשה את מעשה תקיעת השופר, אם הוא שמע הד ולא את קול השופר הוא לא יצא ידי חובה. דין זה של התוקע לתוך הבור לא מובא במקרא מגילה. ונראה שאם יש מישוהוא שקורא מגילה בתוך בור ושמע הד, יצא ידי חובה מכיוון שמצות המגילה היא הקריאה ולא השמיעה והלא הוא קרא את המגילה ויצא ידי חובת המצוה.

שופר הגזול

שונה הדין של שופר הגזול מלולב הגזול. לגבי לולב הגזול המשנה אומרת במסכת סוכה (כט):
לולב הגזול והיבש פסול.

ומובא בגמרא:

לא שנא ביום טוב ראשון ולא שנא ביום טוב שני.

לגבי מצות לולב יש הבדל בין יום טוב ראשון ליום טוב שני. ביום טוב ראשון הלולב פסול בגלל שהלולב לא בבעלותו. הכתוב אומר "ולקחתם לכם ביום הראשון" והרי הגזול אינו שלכם. אבל, ביום טוב שני שאין פסול של "ולקחתם לכם", יש גם כן פסול של לולב הגזול. הגמרא מסבירה שהפסול ביום טוב שני נובע מזה שזאת "מצוה הבאה בעבירה". השימוש בחפץ שהוא לא שלך הוא עבירה, ולא ניתן לצאת ידי חובת מצוה אם בזמן קיום המצוה הוא עובר עבירה.

לא כך הדין בשופר. הרמב"ם בהלכות שופר (א,ג) מביא את הדין של שופר הגזול:
שופר הגזול שתקע בו יצא ידי חובתו שאין המצוה אלא בשמיעת הקול אע"פ שלא נגע בו ולא הגביהו השומע ואין בקול דין גזל.

במצות שופר הפסול של "מצוה הבאה בעבירה" אינו קיים מכיוון שקיום מצות שופר הוא על ידי שמיעת הקול "ואין בקול דין גדל".

התוקע לשיר

הגמרא בראש השנה (כח.) מביאה את שיטת רבא לגבי מי שתוקע לשיר. הדיון בהלכה זאת קשורה במחלוקת הגדולה האם "מצוות צריכות כוונה". וזה לשון הגמרא:
 שלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצה יצא וכו'. אמר רבא זאת אומרת התוקע לשיר יצא. פשיטא היינו הך? מהוא דתימא התם "אכל מצה" אמר רחמנא והא אכל אבל הכא "זיכרון תרועה" כתיב והאי מתעסק בעלמא הוא קמ"ל [קא משמע לן – בא להשמיענו שלא כך הדין].

רבא משוה את הדין של אכילת מצה לדין של שופר. כמו שלגבי מצה, אם פרסי מכריח יהודי לאכול מצה הוא יצא, גם לגבי שופר – התוקע לשיר יצא. הגמרא שואלת והלא זה פשוט? כמו שניתן לקיים את מצות מצה בלי כוונה, גם ניתן לקיים את מצות שופר בלי כוונה! הגמרא אומרת שיש הבדל גדול. במצות שופר כתוב "זכרון תרועה", ובלי כוונה לא מתקיים זכרון תרועה והוא כמו מתעסק.

הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (ג,ו) פוסק כמו אבוה דשמואל שמצות מצה לא צריכה כוונה. בנוסף, בהלכות קריאת שמע (ב,א) פוסק הרמב"ם שמצוות לא צריכות כוונה. אבל, לגבי שופר פוסק הרמב"ם (ב,ד):

נתכוין שומע לצאת ידי חובתו ולא נתכוין התוקע להוציא, או שנתכוון התוקע להוציא ולא נתכוון השומע לצאת – לא יצא ידי חובתו.

לכאורה, יש סתירה בדברי הרמב"ם. לגבי מצה וקריאת שמע הוא פוסק שמצוות לא צריכות כוונה, ולגבי שופר הוא פוסק שמצוות צריכות כוונה!

שאלה זאת נשאלה לרבינו אברהם, הבן של הרמב"ם¹. והוא אומר שיש הבדל מהותי בין מצות שופר למצוות אחרות:

שהמצוות דאמרינן בהו מצוות אינן צריכות כוונה – מצות שקיומן בעשיית מעשה, שגוף אותה עשייה היא המצוה כגון אכילה, טבילה קריאה וכיוצא בהן. אבל שופר הואיל וגוף המצוה שמיעת קול בעלמא היא כי לא מכוון מאי עביד מהמצוה?

מכיון שמצות שופר מתקיימת על ידי שמיעה, ולא על ידי מעשה, כל שמיעה בלי כוונה נקראת "מתעסק בעלמא" ולא יוצא ידי חובת קיום המצוה בלי כוונה. אם כך, פוסק הרמב"ם, שבכל המצוות האחרות יש את הכלל של "מצוות לא צריכות כוונה", חוץ ממקום אחד – בתקיעת שופר.

1. מובא בפירושו יד פשוטה על הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (ג,ו) וע"ש

שופר של פרה

המשנה במסכת ראש השנה(כו.) מביאה הלכה לגבי סוג השופר שמותר להשתמש בו כדי לקיים המצוה:

כל השופרות כשרים חוץ משל פרה מפני שהוא קרן.

במשנה כתוב שהטעם של פסילת שופר של פרה הוא משום שהוא נקרא "קרן" ולא שופר. הגמרא מביאה טעם אחר:

דאמר רב חסדא מפני מה אין כהן גדול נכנס בבגדי זהב לפני ולפנים לעבוד עבודה לפי שאין קטגור נעשה סניגור וכו' ולא והא איכא בגדי זהב מבחוץ? מבפנים קאמרינן. שופר נמי מבחוץ הוא? כיון דלזכרון הוא כבפנים דמי.

יש טעם נוסף לפסילת שופר של פרה והוא בגלל שיש כלל ש"אין קטגור נעשה סניגור". הפרה מזכירה את חטא העגל, ואסור להשתמש בדבר שמזכיר את חטא העגל בזמן קיום מצוה. ושואלת הגמרא והלא יש הרבה מצוות שמתקיימות על ידי הכהן הגדול כשהוא לובש בגדי זהב, וזהב מזכיר את חטא העגל! ומתרצת הגמרא שהכלל של אין קטגור נעשה סניגור נאמר רק בעבודות שהכהן גדול עושה בתוך קדש הקדשים, ולא בעבודות שהוא עושה מחוץ לקדש הקדשים. ושואלת הגמרא והלא קיום מצות שופר הוא מחוץ לקדש הקדשים, ומדוע יש פסול בשופר של פרה? ומתרצת הגמרא: "כיון דלזכרון הוא כלפנים דמי".

זאת הפעם השניה שהגמרא מביאה ענין זה של "הזכרון" לגבי הלכות שופר. לגבי הדין של תוקע לשיר הגמרא אמרה "זכרון תרועה כתיב והאי מתעסק בעלמא הוא". וכאן הגמרא אומרת "כיון דלזכרון הוא כלפנים דמי". הבאנו את דברי רבינו אברהם למעלה שהסביר שהסיבה שמצוות צריכות כוונה לגבי שופר היא שאין בשופר מעשה מצוה. הקיום הוא על ידי שמיעה. הגמרא מקשרת את שני הדברים ביחד. כתוב לגבי שופר "זכרון". השמיעה חייבת לגרום ל"זכרון". בלי כוונה אין שמיעה שגורמת ל"זכרון".

ולגבי שופר של פרה, הגמרא מחדשת לנו, עד כמה מיוחדת מצות השופר, שמתקיימת על ידי שמיעה. בגלל שהמצוה כרוכה בכונה, ובשמיעה שגורמת ל"זכרון", אפשר להגיע עם מצוה זאת לדרגות הגבוהות ביותר, כאילו הוא נמצא בתוך הקדש הקדשים. "זכרון הוא כלפנים דמי".

מי השומע?

לגבי תקיעת שופר, יש דיאלקטיקה לגבי זהות השומע את קול השופר. דברנו על קיום המצוה שהיא על ידי שמיעת האדם את קול השופר, ובזה האדם מקיים את המצוה. הרמב"ם בהלכות תשובה (ג,ד) מביא את טעמה של מצות שופר:

אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר עורו עורו ישנים משינתכם והקיצו נרדמים מתרדמתכם וחפשו מעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם!

ברוך, שהאדם הוא השומע והוא צריך להתעורר כדי לחזור בתשובה. בכל זאת, יש שומע אחר לקול השופר. ברכת "השופרות" בשמונה עשרה של מוסף לראש השנה מסתיימת במלים "השומע קול תרועת עמו ישראל ברחמים". מי השומע כאן? הקב"ה – שהוא שומע את התרועות של כלל ישראל.

הגמרא בשבת בפרק 'רבי אליעזר דמילה' מביאה את שיטת רבי אליעזר שמכשירי מילה דוחה שבת. וזה לשון המשנה (שבת קל):

ועוד אמר ר"א כורתים עצים לעשות פחמין לעשות כלי ברזל².

כדי לקיים מצות מילה בשבת ניתן אפילו לכרות עץ ולעשות ממנו פחמים כדי ליצור סכין בשבת. וזה מכיוון שאפילו מכשירי מילה דוחין שבת לשיטת רבי אליעזר.

הגמרא (שם קלא): דנה לגבי שיטת רבי אליעזר בשאר מצוות. אחת מהמצוות שהגמרא דנה בה היא מצות שופר שגם מכשיריו דוחים את השבת. לפי שיטת רבי אליעזר ניתן לקצוץ את השופר מהאיל ביום טוב כדי לקיים מצות שופר מכיוון שמכשירי מצוה דוחים את השבת. וזה לשון הגמרא: מנה ליה רבי אליעזר הא? וכו' אמר קרא יום תרועה יהיה לכם ביום ואפילו בשבת. ולמאי אילמא לתקיעה הא תנא דבי שמואל כל מלאכת עבודה לא תעשו יצתה תקיעת שופר ורדיית הפת שהיא חכמה ואינה מלאכה אלא למכשיריו וכו'. ולכתוב רחמנא לגבי שופר וליתו הנך ולגמרו מיניה? מתקיעת שופר דראש השנה ליכא למגמר שמכנסת זכרונות של ישראל לאביהן שבשמים.

רבי אליעזר לומד מהביטוי "יום תרועה" שתוקעים בשופר אפילו בשבת. ושואלת הגמרא והלא תקיעת שופר אינה אסורה בשבת – זאת חכמה ולא מלאכה? ומתרץ רבי אליעזר שמדובר על מכשירי מצוה שדוחין שבת – אפילו במלאכה דאורייתא כמו לקצץ את השופר מהראש של הבהמה בשבת.

ושואלת הגמרא: מדוע לא ניתן ללמוד את כל המצוות מהדין של שופר? – למה כל אחד צריך פסוק בפני עצמו? ומתוצת הגמרא "שאני [=שונה] שופר שמכנסת זכרונות של ישראל לאביהם שבשמים".

כאן, בדברי רבי אליעזר אנחנו רואים חידוש גדול. יש הרבה טעמים לשופר. הרמב"ם מביא שהטעם הוא כדי להתעורר לעשות תשובה. ויש עוד טעמים. הגמרא כאן מביאה את הטעם העיקרי, הטעם המאפיין של שופר שעושה אותו למיוחד ולא ניתן ללמוד ממנו הלכות מיוחדות – מפני שהוא מכניס את זכרונות ישראל לאביהם שבשמים.

2. ראה חידושי תורה@NDS כך שביעי מאמר "שמירת שבת כערך עליון – גם במקרה של דחיית שבת" שמסביר את גישת רבי אליעזר לשמירת שבת, והשפעת העובדה שרבי אליעזר הוא מתלמידי בית שמאי על פסק ההלכה שמכשירי מצוה דוחה שבת.

יש בשופר שני סוגים של שמיעה. השליח צבור מברך "לשמוע קול שופר" ולא "לתקוע בשופר". עיקר קיום המצוה הוא על ידי השמיעה. לולב הגזול פסול, שופר הגזול כשר. "קול לא נגזל". בכל זאת, קול של קוף שתוקע בשופר או של מתעסק פסול. מדוע? אם המצוה היא בשמיעה לבד, מדוע זה משנה מי התוקע ומה הכוונות של התוקע בזמן התקיעה? והלא הכוונה של השומע קובעת ולא של התוקע? התשובה היא שישנן שתי שמיעות בשופר – שמיעה שלנו כדי להתעורר לעשות תשובה ושמיעה של הקב"ה שהשופר מכניס את זכרונותינו לפניו. אם התוקע הוא קוף או מתעסק בעלמא, איך ניתן להביא לפני הקב"ה את הזכרונות של כלל ישראל?

רבי אליעזר מחדש לנו שהשמיעה של הקב"ה הוא המאפיין החשוב בתקיעת שופר, והוא מכריע מדוע השופר מיוחד ולא ניתן ללמוד ממנו לשאר מצוות שמכשירי מצוה דוחים שבת.

הגמרא מביאה את הטעם של רבי אליעזר במקום אחר בצורה קצת שונה (ר"ה ל"ד):
 אמר רבה: אמר הקב"ה אמרו לפני בר"ה מלכויות זכרונות ושופרות. מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, זכרונות כדי שיבא לפני זכרוניכם לטובה. ובמה? בשופר.

כאן הדגש הוא על "זכרוניהם לטובה". יש זכרונות לטובה, וחס ושלום זכרונות אחרים. מה גורם לשינוי הלשון? מדוע הגמרא בר"ה מדגישה שהזכרונות הם "לטובה" והגמרא בשבת משמיטה מילה זאת?

יש הלכות מסוימות הקשורות לפסוקים הנזכרים בשמונה עשרה במוסף של ראש השנה. אחת מהן היא שאסור להזכיר פסוקים של פורענות. לדוגמא: הגמרא (שם לב): אומרת שאסור להזכיר את הפסוק "חי אני נאום ה' אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלך עליכם". בנוסף, בתפילה של ראש השנה אסור להזכיר בקשות פרטיות או עניינים הקשורים לחטא, וקל-וחומר שאסור להזכיר עניינים של פורענות.

כל זאת לגבי תפילה. אבל לגבי שופר, ההיפך הוא הנכון. התרועה היא "יבבה". היבבה אנחנו לומדים מהאמא של סיסרא שבוכה על בנה שלא חזר מהמלחמה (שם לג:). כל אחד מהצבור ששומע את התקיעות, צריך לשמוע את כל הצער והכאב שבתוך היבבה. אנחנו מבטאים את הכאב הזה ללא מילים, דרך השופר, וזה הדרך הטובה ביותר לבטא צער כשאינן מילים לבטא אותו.

אם כך, יש הבדל גדול בין הזכרונות שעולים להקב"ה דרך התפילה לאלה העולים דרך השופר. בתפילה אסור להזכיר פורענות. בשופר, ההיפך הוא הנכון. עיקר מצות שופר הוא התרועה, היבבה.

אם כך, כשהזכרונות מוזכרים לגבי התפילה, הגמרא מוסיפה את המילה "לטובה", אסור להזכיר זכרונות רעים, של צער. אבל לגבי הזכרונות של שופר לא כתוב "לטובה" מכיוון שאנחנו מזכירים לא רק זכרונות טובים אלא גם זכרונות לא טובים של כאב וצער. ויהי רצון שתתקבלנה תקיעותינו ברחמים.

צבי ברנשטיין הוא בעל תואר שני מאוניברסיטת ניו יורק. הוא למד בישיבת רבינו חיים ברלין וישיבת מיר בירושלים. צבי הגיע ל-NDS בשנת 1999 ובתפקיד הנוכחי הוא מנהל מחלקה בתחום המחקר ופיתוח. נשוי לתמר ואבא לשבעה ילדים.

